Demir, Ş. (2026). Kitap Tanıtımı: Culture, Deafness & Music: Critical Pedagogy and a Path to Social Justice (Ed. Ana L. Cruz) [Book Introduction: Culture, Deafness & Music: Critical Pedagogy and a Path to Social Justice (Ed. Ana L. Cruz)]. *International Journal of Educational Policies*. *Vol.20* (1), ss. 65-89.

ISSN: 1307-3842

# Kitap Tanıtımı:

# Culture, Deafness & Music: Critical Pedagogy and a Path to Social Justice (Ed. Ana L. Cruz)

**Şeyda Demir**[*]
*Ankara Üniversitesi*

Sağır Çalışmaları alanyazınına önemli katkı sunan, Ana L. Cruz editörlüğünde yazılmış olan *Culture, Deafness & Music: Critical Pedagogy and a Path to Social Justice (Kültür, Sağırlık ve Müzik: Eleştirel Pedagoji ve Sosyal Adalete Giden Yol)* alışılagelmiş kalıpları yıkmayı hedeflemektedir. Eser, alanında öncü uzmanların katkılarıyla hazırlanan zengin içeriğiyle dikkat çekmekte sunuş, önsöz, 4 kısım altında 13 bölüm ve son sözün yer aldığı, ekler hariç yaklaşık 300 sayfadan oluşmaktadır. Kitap, eleştirel pedagoji ve sosyal adalet açısından İşitme Engelli (kitapta "Sağır/Deaf" olarak nitelendirilmektedir) bireylerin kültürü ve müzik üzerine disiplinlerarası bir bakış açısıyla geleneksel yaklaşımları sorgulamaktadır.

Kitabın *Sunuş* bölümü, Peter McLaren tarafından kaleme alınmıştır. McLaren sunuşta kitabın kavramsal çerçevesini ortaya koyar, "sağırlığın", kişiye özgü bir yetersizlik yerine dilsel, kültürel ve politik bir kimlik olarak ele alınması gerektiğini

[*] Ankara Üniversitesi, Doç. Dr., Eğitim Bilimleri Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, E-posta: demir.seyda@yahoo.com

savunur. McLaren'e göre, tarihsel süreçte, tanılama ve ayırt etmeye dayalı "tıbbi modele" ve yetersizlik yaklaşımlarına dayalı olarak işitme yetersizliği olan bireyler ötekileştirilerek marjinalleştirilmiştir. Bu marjinalleştirme, iki tür ayrımcılık aracılığıyla gerçekleşir: Engellilik temelli ayrımcılık anlamına gelen "ableizm" (sağlamcılık) ve işiten merkezli ayrımcılık anlamına gelen "audizm" (işitme-merkezcilik). Bu iki tür ayrımcılık McLaren'e göre halen eğitim sistemlerini ve toplumsal politikaları şekillendirmeye devam etmektedir.

McLaren, Paulo Freire'nin eleştirel pedagoji anlayışından hareketle eğitimi, toplumsal dönüşümün temel araçlarından biri olarak konumlandırır ve Sağır topluluğunun mücadelesini, insan hakları ve sosyal adalet eksenindeki daha geniş özgürleşme hareketlerinin bir parçası olarak değerlendirir. Bu bakımdan, yazar, kitapta yer alan bölümlerin Sağırların kültürü, işaret dilleri, tiyatrosu, şiiri, görsel sanatları, mizahı ve müziğinin hem sanatsal ifade biçimleri olduğunu hem de direnişin, kimlik inşasının ve kültürel güçlenmenin önemli araçları olduğunu vurguluyor. Ayrıca, yazar, kitabın genelinde, Sağır bireylerin desteğe ihtiyaç duyan pasif özneler yerine baskıcı yapılara meydan okuyan, iletişim, yaratıcılık ve kapsayıcılığa ilişkin hâkim anlayışları yeniden şekillendiren aktif toplumsal katılımcılar olarak konumlandırıldığı belirtir.

*Sunuş* bölümünde McLaren, kesişimsellik (intersectionality) yaklaşımının önemine dikkat çekerek ırk, toplumsal cinsiyet, engellilik ve diğer kimlik bileşenlerinin Sağır bireylerin yaşam deneyimlerini nasıl biçimlendirdiğini tartışıyor. Sağır topluluklarının kendi içindeki çeşitliliği dikkate alan araştırmaların gerekliliğini vurgulayan yazar, işitme engellilerin konuşmayı iletişim yolu olarak kullanmasını savunan sözel yöntem, öjeni (ırk mükemmelleştirme) politikaları ve eğitimde dışlanma gibi tarihsel uygulamaların etkilerinin eleştirel biçimde sorgulanması gerektiğini savunur. Sonuç olarak McLaren, bu kitabın eleştirel pedagojiyi Sağır Çalışmaları ile bütünleştirerek Radikal Sağır Çalışmaları alanına önemli bir kuramsal katkı sunduğunu eğitim sistemlerinde hakkaniyetin, dil haklarının, kültürel tanınmanın ve sosyal adaletin güçlendirilmesine yönelik güçlü bir çağrı niteliği taşıdığını ifade eder.

*Önsöz* bölümü, kitabın editörü Ana L. Cruz tarafından kaleme alınmıştır. Cruz, kitabın ortaya çıkış sürecini, Brezilya'da doğuştan sağır bir kıza piyano öğretirken edindiği deneyimler üzerinden açıklıyor. Bu deneyim, kendisine bir yandan Sağır

bireylerin müzikle anlamlı ve yaratıcı biçimlerde etkileşim kurabileceklerini gösterirken, diğer yandan onların sanatsal ve eğitsel gelişimlerini sınırlandıran yapısal engelleri görünür kılmıştır. Bu süreç, yazarı sosyal adaletin desteklenmesi ve sağırlık ile müziğin birbiriyle bağdaşmadığı yönündeki yerleşik önyargının sorgulanması konusunda motive etmiştir. Cruz, kitap boyunca sağırlık kavramını tıbbi bir yetersizlik olarak değil, sosyokültürel bir olgu olarak ele aldığını özellikle vurguluyor böylece odağını işitme kaybından Sağır bireylerin maruz kaldığı dışlanma, ayrımcılık ve toplumsal eşitsizliklere yöneltir.

Cruz; Sağır Çalışmaları, müzik eğitimi, eğitim bilimleri ve eleştirel pedagoji alanlarında yürüttüğü disiplinlerarası öğretim ve araştırmaların bu editörlü kitabın şekillenmesinde belirleyici olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda kitap, hem sağır hem de işiten araştırmacıların katkılarını bir araya getirerek iki topluluk arasında yapıcı bir diyalog oluşturmayı amaçlar. Kitabın temel eksenini sosyal adalet, Sağır kültürü, sanatsal ifade biçimleri ve Paulo Freire'nin eleştirel pedagojik yaklaşımı oluşturur. Bu yönüyle eser, yalnızca akademik bilgi üretmeyi değil, toplumsal dönüşüme katkı sağlayacak eleştirel bir tartışma zemini oluşturmayı da hedefler.

Editör, kitabın dört ana kısımdan oluştuğunu ve bu kısımların sırasıyla Sağır kültürü, sanatı, müziği ile işitsel sistem ve Sağır deneyimlerine ilişkin araştırmaları ele aldığını ifade eder. Bölümler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sağırlığa ilişkin klinik ya da tıp odaklı yaklaşımların eleştirildiği; işaret dilinin, Sağır kimliğinin ve kültürel aidiyetin önemi üzerinde durulduğu; sanatın direniş ve özgürleşme aracı olarak işlevinin tartışıldığı görülür. Ayrıca kitap, Sağır bireylerin dilsel ve kültürel bir azınlık olarak tanınmasını savunur, hakkaniyeti, kapsayıcılığı ve insan haklarını merkeze alan eğitim politikalarının geliştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Böylece kitap, Sağır Çalışmaları ile eleştirel pedagojiyi buluşturarak hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan sosyal adalet odaklı yeni bir bakış açısı sunar.

*Kapak Resmine İlişkin Açıklama* bölümü, kapakta yer alan Nancy Rourke'un "Bir Nehir Gibi" adlı eserini konu alır. Rourke'un resmi, koklear implant kullanan ve işaret dilinden yoksun bir şekilde yetiştirilen sağır bir kız çocuğunun kimlik arayışını konu edinir. Resim, Sağır dünyasının canlı ve zengin yapısını işiten dünyanın daha sınırlı ve erişilebilirlikten uzak yapısıyla karşılaştırarak, çocuğun iki farklı kültür

arasında gidip gelen yaşam deneyimini görselleştirir. Rourke, esere yerleştirdiği audizm (işiten merkezli ayrımcılık) göndermesi aracılığıyla, Sağır çocukların dil haklarının ihlal edilmesini eleştirir ve erken yaşta işaret dili ile Sağır kültürüne maruz kalmanın önemini vurgular. Eserde kullanılan sembolik renkler ve görsel imgeler ise güçlendirme, baş kaldırma ve kültürel kimlik temalarını pekiştirir, böylece resmin yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, toplumsal farkındalık ve savunuculuk amacı taşıyan güçlü bir sanatsal anlatı olduğunu da ortaya koyar.

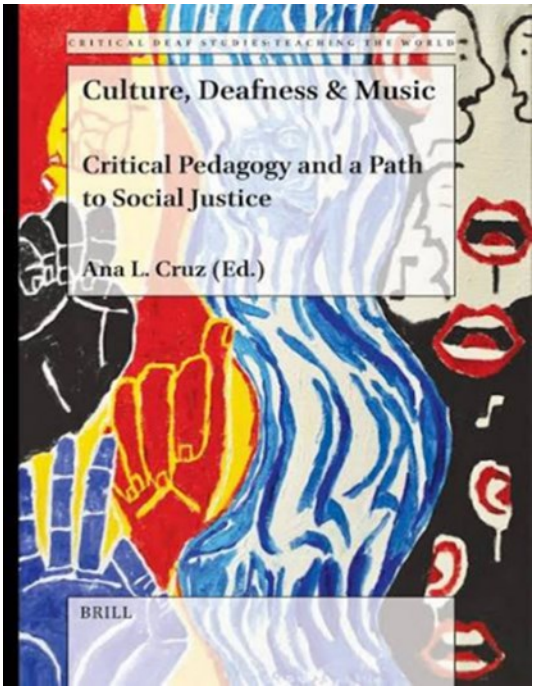


Fotoğraf. Kitabın kapak resmi.

Ana L. Cruz, *Giriş: Sağır Ruhunun Dokusu* başlıklı bölümde, Paulo Freire'nin eğitim anlayışından hareketle eleştirel pedagojiyi kitabın kuramsal temeli olarak konumlandırıyor. Cruz'a göre eğitim, baskıcı yapıları sorgulayan, marjinalleştirilmiş grupların sesini yükselten ve toplumsal dönüşümü destekleyen bir süreç olmalıdır. Bu doğrultuda kitap, Sağır bireylerin deneyimlerini onların kendi bakış açılarıyla ortaya koymayı amaçlarken, sağır ve işiten topluluklar arasında diyaloğu güçlendirerek hakkaniyet, kapsayıcılık ve sosyal adaletin geliştirilmesine katkı sağlamayı hedefliyor.

Cruz, bu bölümde, Sağır topluluğunun homojen bir yapı olmadığını vurgulayarak işaret dili, kültür, kimlik ve kesişimsellik kavramlarının, Sağır

deneyimlerinin anlaşılmasındaki belirleyici rolüne dikkat çekiyor. Cruz'a göre edebiyat, tiyatro, görsel sanatlar, mizah ve müziği kapsayan Sağır sanatı, yalnızca kültürel kimliğin bir yansıması değil, audizme ve diğer baskıcı toplumsal yapılara karşı geliştirilen güçlü bir direniş biçimidir. Sanatsal dışavurum aracılığıyla Sağır bireyler kimliklerini görünür kılar, hâkim söylemleri sorgular ve toplumsal değişim için savunuculuk yaparlar.

*Giriş* bölümünün en önemli katkılarından biri, müzik ile sağırlık arasındaki geleneksel ilişkiyi yeniden tartışmaya açmasıdır. Cruz, Sağır bireylerin müzikle kurdukları ilişkinin bir çelişki olarak değerlendirilmemesi gerektiğini aksine, müzik deneyimine ilişkin geleneksel anlayışları, işitmenin ötesine taşıyarak genişletmek için önemli bir fırsat sunduğunu ileri sürer. Benzer şekilde yazar, sağırlığı eksiklik ya da yetersizlik olarak ele alan görüşleri reddederek sağırlığın düzeltilmesi gereken bir durum yerine dünyayı deneyimlemenin kendine özgü bir biçimi olduğunu savunuyor. Eleştirel pedagojiyi temel alan yaklaşım doğrultusunda Cruz, baskıcı ideolojileri ortadan kaldırmak dilsel, kültürel ve duyusal çeşitliliğe daha fazla saygı gösterilmesini teşvik etmek amacıyla sağır ve işiten toplulukların iş birliği içinde hareket etmesi gerektiğini vurgular.

**Kısım I. Sağır Kültürüyle Karşılaşmalar**

Kısım I, dört bölümden oluşur. İlk bölüm, Douglas C. Baynton tarafından yazılan *Kültürün Ötesinde: Sağır Çalışmaları ve Sağır Bedeni* başlığını taşıyor. Baynton, bu bölümde, Sağır kültürü kavramının, Sağır Çalışmalarının gelişiminde temel bir rol oynadığını ancak Sağır kimliğini ve Sağır bireylerin yaşantılarını tek başına açıklamak için yeterli olmadığını ileri sürüyor. Baynton'a göre Sağır Çalışmaları, yalnızca kültürel bir bakış açısıyla sınırlı kalmamalı, Sağırların bedeninin özgünlüğünü ve sağırlığa eşlik eden kendine özgü duyusal deneyimleri de kuramsal çerçevesine dâhil etmelidir. Yazar, kültür ile bedenselliğin birbirine alternatif ya da rakip yaklaşımlar olarak görülmemesi gerektiğini, her iki boyutun da Sağır bireylerin kimliklerini ve yaşam deneyimlerini anlamada birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu savunuyor.

Baynton, Sağır kültürü ile engellilik arasında uzun yıllardır süregelen karşıtlığı eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirir. Yazar; sağırlığı, bireysel bir eksiklik ve düzeltilmesi gereken bir yetersizlik olarak tanımlayan tıbbi modeli eleştirirken,

engelliliği bireyin kendisinde değil erişilebilir olmayan çevresel koşullarda ve ayrımcı toplumsal uygulamalarda gören engelliliğe ilişkin sosyal modeli benimser. Bu bakış açısına göre, Sağır bireyleri engelli hâle getiren işitme kaybının kendisi değil işiten normlarına ayrıcalık tanıyan ve alternatif iletişim biçimlerini dışlayan fiziksel, toplumsal ve kurumsal engellerdir.

Yazar, Sağır bireylerin hem dilsel ve kültürel bir azınlık olarak hem de baskıcı toplumsal yapılar içerisinde engellilik deneyimi yaşayan bireyler olarak ele alınmasının, Sağır kimliğinin daha bütüncül biçimde anlaşılmasına olanak sağlayacağını ileri sürüyor. Bu bütünleşik yaklaşım; çift dilli eğitim, erken yaşta işaret diline erişim, erişilebilirlik ve yasal hakların güçlendirilmesine ilişkin savları desteklerken, Sağır Çalışmaları ile Engellilik Çalışmaları arasındaki disiplinlerarası iş birliğini de teşvik eder. Sonuç olarak Baynton, sağırlığı hem kültürel bir kimlik hem de dünyayı algılamanın kendine özgü duyusal bir biçimi olarak ele alan daha geniş kuramsal bir çerçeve önererek bu yaklaşımın daha kapsayıcı akademik araştırmaların, eğitim uygulamalarının ve sosyal adalet anlayışının gelişimine önemli katkılar sağlayacağını savunur.

İkinci bölüm, *Diasporik Sağır Toplulukları ve Mekanları: İşaret Dillerine Karşılaştırmalı Bir Bakış* başlığını taşıyor ve Joseph C. Hill tarafından kaleme alınmıştır. Hill, bu bölümde, işaret dillerini ve Sağır topluluklarını küresel bir perspektiften ele alarak "diaspora" kavramı çerçevesinde inceler. Yazar, Sağır bireylerin milliyet, kültür ve dil bakımından farklılık gösterseler de marjinalleştirilme, audizm ve işaret dilini kimliklerinin temeli olarak görme gibi ortak deneyimleri paylaştıklarını vurguluyor. Hill'e göre Sağır topluluklarının tek bir coğrafi vatanı yoktur, paylaştıkları "metafiziksel anavatanları"; kolektif kimlik, kültürel aidiyet ve sağırlığın tıbbi bir sorun olarak ele alınmasına karşı direnişi vurgulayan "Sağırdaşlık (Deafhood)" kavramıyla temsil edilir. Sağırlığı bir patoloji olarak gören tıbbi model ile insan çeşitliliğinin bir parçası sayan kültürel-dilsel yaklaşımı karşılaştıran yazar, işaret dillerinin kendine özgü görsel-uzamsal özelliklere sahip doğal insana özgü diller olduğunu vurgular. Dünya genelindeki işaret dillerinin çeşitliliğine dikkat çeken yazar, ulusal düzeyde tanınan işaret dillerine sahip makro topluluklar ile yerel veya köy işaret dillerini koruyan mikro topluluklar arasında ayrım yaparken, tam bir dil olma özelliği

sergilemeyen ancak uluslararası ortamlarda esnek bir iletişim biçimi olarak kullanılan Uluslararası İşaret (International Sign) sistemine de değiniyor.

Bölümün önemli bir kısmı, örgün Sağır eğitiminin 18. yüzyıl Fransa'sında ortaya çıkışına ve Fransız İşaret Dilinin Amerikan, Brezilya ve İrlanda işaret dillerinin gelişimi üzerindeki etkilerine ayrılmıştır. Hill, 1880 Milano Kongresi'nde sözlü iletişimin benimsenmesi ve işaret dillerinin okullarda yasaklanmasının, uzun yıllar boyunca hem Sağır öğretmenlerin dışlanmasına hem de dillerinin bastırılmasına yol açtığını vurgular. Buna karşın yatılı Sağır okullarının, işaret dilinin kuşaktan kuşağa aktarılması ve topluluk bilincinin oluşması açısından kritik kurumlar olduğunu ifade eder. Eğitim sistemlerinin, dil politikalarının ve coğrafi/toplumsal yapıların bu dilleri nasıl şekillendirdiğini gösteren Hill, İrlanda İşaret Dilindeki cinsiyete dayalı farklılıkları ve ABD'deki ırksal ayrımcılıkla doğan Siyahi Amerikan İşaret Dilini (Black ASL) örnek vererek işaret dillerinin toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak sürekli değişen dinamik yapılar olduğunu ortaya koyar.

Bölümün sonuna gelindiğinde Hill, Amerikan İşaret Dilinin 1960'lı yıllarda bağımsız bir dil olarak kabul edilmesinin, Sağır Çalışmalarının gelişiminde ve kültürel kimliğin güçlenmesinde önemli bir dönüm noktası olduğunu savunur. Bununla birlikte audizm ve dil yoksunluğunun günümüzde küresel ölçekte önemli birer sorun olmaya devam ettiğini belirtir. Yazar, işaret dillerinin korunmasının ve Sağır çocukların erken yaşlardan itibaren iki dilli eğitime erişiminin güvence altına alınmasının hem dil haklarının ve kültürel sürekliliğin sağlanması hem de eğitimde fırsat eşitliğinin geliştirilmesi açısından yaşamsal öneme sahip olduğu sonucuna ulaşır.

Birinci kısımda Lindsay M. Dunn ve Kari F. Cooke tarafından kalem alınan üçüncü bölüm *Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyahî ve Sağır Olmak: Kesişen Kimliklere İlişkin Araştırmalar İçin Bir Çağrı* başlığını taşıyor. Dunn ve Cooke, bu bölümde siyahî ve Sağır bireylerin, yalnızca kesişimsellik perspektifiyle anlaşılabilecek, oldukça farklı ancak yeterince araştırılmamış bir topluluğu temsil ettiğini ileri sürüyor. Yazarlara göre Sağır Çalışmaları alanında bugüne kadar yürütülen araştırmalar; ırk, etnik köken, sosyoekonomik statü, toplumsal cinsiyet ve diğer sosyal kimliklerin, sağırlık deneyimiyle nasıl kesiştiğini büyük ölçüde göz ardı etmiş bu

durum siyahî ve Sağır bireylerin yaşam deneyimlerinin eksik ve sınırlı biçimde anlaşılmasına neden olmuştur.

Dunn ve Cooke, siyahî ve Sağır bireylerin hem ırkçılık hem de audizm ile aynı anda mücadele etmek zorunda kaldıklarını vurguluyor. Yazarlar, bu kişilerin yalnızca işiten toplumda değil, ağırlıklı olarak beyazların oluşturduğu Sağır topluluğu içinde de ayrımcılığa maruz kalabildiklerini ortaya koyuyor. Ayrıca yazarlar, tarihsel örnekler ve güncel araştırma bulgularından hareketle, ırkçılık ve audizmin kesişen etkilerinin eğitim olanaklarını, liderlik pozisyonlarında temsil edilmeyi ve toplumsal yaşama katılımı önemli ölçüde şekillendirdiğini gösteriyor. Bununla birlikte bölüm, siyahî ve Sağır topluluklarının kültürel zenginliğine de dikkat çekiyor, bu toplulukların çok dillilik özelliklerini, ulusötesi ilişkilerini ve özellikle Siyahî Amerikan İşaret Dili (Black American Sign Language-BASL) ile diğer kültürel gelenekler aracılığıyla Sağır kültürüne sundukları özgün katkıları vurguluyor.

Bölümün sonuna gelindiğinde yazarlar, siyahî ve Sağır kimliklerine ilişkin araştırmaların önemli ölçüde genişletilmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda kültürel açıdan duyarlı eğitim uygulamalarının yaygınlaştırılması, eğitimciler ve eğitim yöneticileri arasında çeşitliliğin artırılması ve siyahî ve Sağır bireylerin bakış açılarının Sağır Çalışmaları alanyazınında daha güçlü biçimde temsil edilmesi gerektiğini ileri sürer. Sonuç olarak, kapsayıcı ve kesişimsel bir araştırma yaklaşımının yalnızca eğitimde fırsat eşitliğinin geliştirilmesine katkı sağlamakla kalmayacağı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Sağır toplulukların sahip olduğu çok boyutlu çeşitliliğin daha doğru ve kapsamlı biçimde anlaşılmasına da olanak sağlayacağı belirtiliyor.

Junhui Yang'ın kaleme almış olduğu *Sağır Bireylerin Engelli Olarak Görülmesi Anlayışı ve Çin'de Sağır Kültürünün Ortaya Çıkışı*, kitabın birinci kısmının dördüncü ve son bölümüdür. Yang, bu bölümde, Çin'deki Sağır kültürünün gelişimini inceler ve sağırlığın tıbbi bir engel olarak görülmesinden, Sağır bireylerin dilsel ve kültürel bir azınlık olarak tanınmasına uzanan dönüşüm sürecini ele alıyor. Yazar, devlet politikaları ve engelli hakları alanında faaliyet gösteren kuruluşların; eğitim, istihdam ve sosyal hizmetlere erişimi önemli ölçüde iyileştirdiğini belirtmekle birlikte, sağırlığın hâlen büyük ölçüde engellilik kavramıyla özdeşleştirilmesinin Sağır

kimliğinin ve Çin İşaret Dilinin (Chinese Sign Language-CSL) toplumsal düzeyde yeterince tanınmasını sınırladığını ifade ediyor.

Yang, Sağır bireylerin toplumsal statüsünün güçlendirilmesinde eğitimin, aile desteğinin, medyanın ve savunuculuk faaliyetlerinin belirleyici bir role sahip olduğunu vurgular. Yazara göre iki dilli eğitim uygulamalarının yaygınlaşması, Çin İşaret Dilinin kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi ve ailelerin eğitim sürecine aktif katılımı; Sağır bireylerin eğitim başarılarının yükselmesine, istihdam olanaklarının artmasına ve toplumun Sağır kültürüne ilişkin farkındalığının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, yazar, Çin Engelliler Gösteri Sanatları Topluluğu'nun ulusal ve uluslararası başarısı, sanatsal performansların ve medya görünürlüğünün, sağırlığı eksiklik olarak gören kalıp yargıları sorgulamada ve Sağır bireylerin yetkinlikleri ile kültürel zenginliklerine ilişkin olumlu algılar oluşturmadaki etkisini gösteren güçlü bir örnek olarak sunar.

Yazar, elde edilen ilerlemelere rağmen önemli sorunların varlığını sürdürdüğünü belirterek anlatımını sürdürüyor. Çin İşaret Dilinin resmî olarak tanınmaması, "babacan/korumacı (paternalist)" yaklaşımların devam etmesi ve toplumun Sağır kültürüne ilişkin bilgi düzeyinin sınırlı olması, bu sorunların başlıcaları arasındadır. Yang, bölümün sonunda Sağır bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımının sağlanabilmesi için dil haklarının güçlendirilmesi, kapsayıcı eğitim olanaklarının yaygınlaştırılması ve Sağır kültürünün görünürlüğünün artırılması gerektiğini vurgular, bu unsurların hem sosyal içermenin geliştirilmesi hem de Çin toplumunda Sağır bireylerin eşit yurttaşlar olarak kabul edilmesi açısından temel öneme sahip olduğunu savunur.

**Kısım II. Sağırların Sanatı: Onaylama, Direniş ve Özgürleşme**

Kısım II, Kısım I'e benzer şekilde dört bölümden oluşur. Bu kısmın ilk bölümü, kitabın beşinci bölümü olan *Politik Bir Araç Olarak Sağır Mizahı* Rachel Sutton-Spence tarafından kaleme alınmıştır. Sutton-Spence, bu bölümde Sağır mizahını önemli bir kültürel ifade ve politik direniş biçimi olarak ele alıyor, mizahın yalnızca eğlence amacı taşımadığını, aynı zamanda Sağır kimliğini güçlendiren, audizmi sorgulayan ve topluluk dayanışmasını pekiştiren işlevlere sahip olduğunu ileri sürüyor. Yazar, Sağır bireylerin yaşam deneyimlerinden beslenen ve öncelikli olarak Sağır topluluğuna hitap

eden Sağır mizahı ile etkisini işaret dillerinin görsel ve dilsel özelliklerinden alan işaret dili mizahı arasında ayrım yapar. Her ne kadar Sağır mizahının tüm örnekleri doğrudan politik bir içerik taşımıyor olsa da bunların önemli bir bölümü Sağır toplulukları ile işiten çoğunluk arasında tarihsel olarak varlığını sürdüren güç eşitsizliklerini yansıtır.

Yazar, Sağır mizahının, direniş ve onaylama olmak üzere birbirini tamamlayan iki temel işlev aracılığıyla şekillendiğini ortaya koyuyor. Mizah, sağırlığı eksiklik olarak gören tıbba dayalı başka bir deyişle patoloji yönelimli yaklaşımları; ayrımcılığı, önyargıları ve gündelik yaşamda karşılaşılan baskı deneyimlerini görünür kılarak eleştiriyor. Aynı zamanda işaret dilini, ortak kültürel değerleri, yaratıcılığı ve kolektif kimliği kutlayarak Sağır kültürünü güçlendirir. Görsel dil oyunları, öykü anlatımı, fıkralar ve sahne performansları yalnızca eğlence işlevi görmekle kalmaz kültürel bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasına, toplumsal normların pekiştirilmesine, yeni topluluk üyelerinin kültüre uyum sağlamasına ve aidiyet duygusunun gelişmesine de katkıda bulunuyor.

Sutton-Spence, Sağır mizahının işiten toplumun normlarını, eğitim uygulamalarını, tıbbi müdahaleleri ve sağırlığa ilişkin yerleşik kabulleri hicvederek geleneksel güç ilişkilerini ters yüz ettiğini gösterir. Bu anlatılarda, Sağır bireyler edilgen ve yetersiz kişiler olarak değil yaratıcı, çözüm üreten ve güçlenen bireyler olarak temsil edilir. Böylece Sağır toplulukları, marjinalleştirilme deneyimlerini mizah aracılığıyla direnç, güçlenme ve kültürel gurur kaynağına dönüştürür. Sonuç olarak yazar, Sağır mizahının kültürel kimliğin korunmasında, dilsel yaratıcılığın geliştirilmesinde ve sosyal adaletin desteklenmesinde önemli bir araç olduğunu Sağır bakış açısını görünür kılarak sağırlığa ilişkin egemen söylemleri sorguladığını ve dönüştürdüğünü savunur.

İkinci kısımda yer alan ikinci bölüm, kitabın ise altıncı bölümü, Karen Christie ve Dorothy M. Wilkins tarafından kaleme alınmıştır ve *"İşte Kanatlarım": Amerikan İşaret Dili ve Yazılı İngilizce Şiiri Aracılığıyla Sağır Kadınların Özgürleşmesi* başlığını taşıyor. Christie ve Wilkins, bu bölümde Sağır kadınların, Amerikan İşaret Dili (American Sign Language-ASL) ve yazılı İngilizce aracılığıyla geliştirdikleri edebî üretimlerin tarihsel gelişimini ele alıyor; şiirin, direnişin, öz belirlemenin ve özgürleşmenin güçlü bir aracı olduğunu ileri sürüyor. Sağır Çalışmaları ve feminist

kuram çerçevesinde şekillenen bölümde, Sağır kadınların şiirleri; audizm, cinsiyetçilik ve dilsel baskıya karşı verilen tarihsel mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilir. Yazarlar, sanatsal üretimin insan hakları, işaret dilinin tanınması ve eğitimde fırsat eşitliği mücadelesinden ayrı düşünülemeyeceğini vurgular.

Bölümde, Amerika Birleşik Devletleri'nde Sağırların eğitiminin ve Sağır edebiyatının tarihsel gelişimi incelenerek, eğitim politikalarının Sağır kültürünü ve edebî üretimi nasıl derinden etkilediği ortaya konulur. Sözel iletişim ve tıbba dayalı yaklaşımlar işaret dilini baskı altına almayı ve Sağır bireyleri işiten topluma uyum sağlamaya zorlamayı hedeflerken, Sağır eğitimciler, yazarlar ve aktivistler edebiyat, öykü anlatıcılığı ve sanatsal performanslar aracılığıyla dilsel ve kültürel mirası korumayı başarmışlardır. Amerikan İşaret Dilinin bağımsız ve meşru bir dil olarak kabul edilmesi ile birlikte Sağır tiyatrosunun ve Amerikan İşaret Diline dayalı şiirlerin ortaya çıkması, Sağır sanatçıların işiten edebiyatını yeniden üretmek yerine kendi dilsel ve kültürel deneyimlerinden beslenen özgün eserler ortaya koymalarına olanak sağlamıştır.

Dorothy Miles, Ella Mae Lentz ve daha önceki kuşaklara mensup Sağır kadın şairlerin eserlerinden hareketle yazarlar, şiirin baskı mekanizmalarına meydan okurken Sağır kimliğini, kadın kimliğini ve dilsel gururu güçlendirdiğini de gösterir. Amerikan İşaret Diline dayalı şiir, işaret dilinin görsel-uzamsal özelliklerini yaratıcı biçimde kullanarak yazılı İngilizcenin tek başına aktaramayacağı anlam katmanlarını ifade edebilen özgün bir edebî tür olarak değerlendiriliyor. Bölümün sonunda, yazarlar, Sağır kadınların şiirinin yalnızca önemli bir sanatsal üretim alanı olmadığı marjinalleştirilmiş sesleri güçlendiren, Sağır kültürel mirasını koruyan ve yaratıcı ifade yoluyla sosyal adalet mücadelesine katkı sunan etkili bir kültürel ve politik aktivizm biçimi olduğu sonucuna ulaşır.

Kitabın yedinci, ikinci kısmın üçüncü bölümü olan *Sağır Tiyatrosunun Dönüştürücü Gücü,* Aaron W. Kelstone tarafından yazılmıştır. Kelstone, bu bölümde Amerika Birleşik Devletleri'nde Sağır Tiyatrosunun tarihsel gelişimini ve kültürel önemini ele alıyor, bu sanat biçiminin Sağır kültürünün korunması, Amerikan İşaret Dilinin yaygınlaştırılması ve sağırlığa ilişkin toplumsal algının dönüştürülmesinde önemli bir rol üstlendiğini savunuyor. 19. yüzyılda ortaya çıkan Sağır Tiyatrosu, Sağır

bireylere deneyimlerini görsel yollarla ifade edebilecekleri bir platform sunmuş ortak dilsel kimliğin güçlenmesine katkıda bulunmuş ve Sağır kültürünün sağırlığı yalnızca tıbbi bir olgu olarak gören yaklaşımdan farklı, özgün bir kültürel yapı olarak kabul edilmesini desteklemiştir.

Kelstone, Sağır Tiyatrosunun gelişimini Amerikan İşaret Diline dayalı erken dönem öykü anlatıcılığı geleneğinden ve edebiyat topluluklarından başlayarak profesyonel tiyatro kuruluşlarının ortaya çıkışına kadar tarihsel bir çerçevede inceliyor. Bu sanatsal ortamlar, Sağır oyuncuların yüz ifadeleri, beden hareketleri ve görsel-uzamsal anlatım teknikleri gibi Amerikan İşaret Diline özgü ifade biçimlerini geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Zaman içerisinde Sağır Tiyatrosu, kültürel mirasın korunması, topluluk dayanışmasının güçlendirilmesi ve sanatsal yeniliklerin teşvik edilmesi açısından önemli bir araç hâline gelirken, Amerikan İşaret Dilinin meşru bir dil ve Sağır bireylerin de dilsel ve kültürel bir azınlık olarak tanınmasına önemli katkılar sunmuştur.

Bölümde yazar ayrıca, 20. yüzyılda Sağır Tiyatrosunun işiten izleyiciler arasında giderek daha fazla ilgi görmesinin ortaya çıkardığı sonuçları da tartışıyor. Konuşma dilindeki anlatımların, işiten oyuncuların ve Amerikan İşaret Dili ile İngilizcenin eş zamanlı kullanıldığı sahnelemelerin yaygınlaşması, tiyatro gösterilerinin erişilebilirliğini artırmışsa da yapımların giderek işiten izleyicilerin beklentilerine göre şekillenmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, dil, kültürel sahiplik, özgünlük ve Sağır kimliğinin temsili konularında çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiş, araştırmacıları, önceliği Sağır oyunculara ve Amerikan İşaret Diline veren Sağır Tiyatrosu ile hem sağır hem de işiten izleyicilere yönelik hazırlanan İşaret Dili Tiyatrosu arasında kavramsal bir ayrım yapmaya yöneltmiştir.

Kelstone, bölümün sonunda çağdaş Sağır Tiyatrosunun katı kültürel ikilikler yerine çeşitlilik ve kesişimsellik perspektifiyle değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürüyor. Sağır ve işiten bireyleri aynı sahnede buluşturan tiyatro, güç ilişkileri, kimlik, engellilik, dil ve kapsayıcılık gibi temel toplumsal meseleleri görünür kılıyor. Yazara göre Sağır Tiyatrosu, yalnızca Sağır kültürünü temsil eden bir sanat alanı olmanın ötesine geçerek insan çeşitliliğine ilişkin daha kapsamlı bir anlayışın gelişmesine katkıda bulunma, farklı topluluklar arasında diyaloğu güçlendirme ve görsel

performans aracılığıyla ortak insan deneyimlerini yeniden tanımlama potansiyeline sahiptir.

İkinci kısmın son bölümü, kitabın sekizinci bölümü, *Sanat ve Aktivizm Biçimi Olarak De'VIA*'dır. Bu bölüm, Durr ile gerçekleştirilen bir söyleşi aracılığıyla De'VIA (Deaf View/Image Art – Sağır Bakış Açısı/Görsel Sanatı) akımını hem Sağır kültürü içerisinde gelişen özgün bir sanat hareketi hem de toplumsal aktivizmin etkili bir biçimi olarak ele alıyor. 1989 yılında yayımlanan De'VIA Manifestosu ile temelleri atılan bu sanat anlayışı, Sağır bireylerin deneyimlerini, bakış açılarını ve kimliklerini bilinçli bir şekilde yansıtmak amacıyla üretilen görsel sanat eserleri olarak tanımlanır. Göz, el, kulak ve ağız gibi simgesel imgelerin yanı sıra çarpıcı renkler ve güçlü görsel metaforlarla karakterize edilen De'VIA, sağırlığı eksiklik üzerinden tanımlayan yaklaşımlara meydan okurken Sağır dilini, kültürünü ve yaşam deneyimlerini görünür kılarak kutlar.

Bölümde, De'VIA'nın ortaya çıkışı, Amerikan İşaret Dilinin, dil olarak tanınması, Hemen Şimdi Sağır Bir Rektör (Deaf President Now) hareketi ve Sağır kültürel kimliğinin giderek daha fazla kabul görmesi gibi Sağır hakları mücadelesindeki önemli tarihsel gelişmeler bağlamında değerlendirilir. Durr'a göre De'VIA, Sağır bireylerin ortak deneyimlerini görsel bir dille ifade etmelerine, kültürel belleği korumalarına ve ana akım söylemlerde çoğu zaman görünmez kalan bakış açılarını paylaşmalarına olanak sağlayarak Sağır kültürünün yeniden canlanmasına önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca Sağır çocukların büyük çoğunluğunun işiten ailelerde dünyaya gelmesi nedeniyle De'VIA, Sağır kültürünün kuşaklar arasında aktarılmasını sağlayan ve topluluk kimliğini güçlendiren önemli bir eğitim ve kültürel aktarım aracı olarak da değerlendirilir.

Bölümün temel tartışma eksenlerinden biri, De'VIA'nın uyum/onaylama ve direniş olmak üzere iki tamamlayıcı işleve sahip olmasıdır. Uyum/Onaylama temalı eserler, Amerikan İşaret Dilini, Sağır kimliğini ve kültürel mirası yüceltirken direniş temalı eserler sözel iletişimin, audizmin, dil yoksunluğunun ve diğer baskıcı uygulamaların tarihsel sonuçlarını görünür kılar. Durr, bu görsel anlatıların yalnızca Sağır bireylerin yaşam deneyimlerini meşrulaştırmakla kalmadığını, hem sağır hem de işiten izleyicilerde eleştirel farkındalığın gelişmesine de katkıda bulunduğunu

vurguluyor. Bu bağlamda bölümde ayrıca, Sağır merkezli aktivizmi görsel sanatların ötesine taşıyarak tiyatro, edebiyat, sinema ve performans sanatlarını da kapsayan daha geniş bir sanatsal hareket olarak Surdizm (Sağır merkezli felsefi/sanatsal akım) kavramı tanıtılır ve sanatın sosyal adalet ile toplumsal dönüşümün önemli bir itici gücü olduğu ileri sürülür.

Bölümün sonuna gelindiğinde Durr, De'VIA'nın insan hakları, dilsel eşitlik, kesişimsellik ve Sağırdaşlık (Deafhood) üzerine eleştirel tartışmaları teşvik eden güçlü bir eğitim ve savunuculuk aracına dönüştüğünü savunur. Sergiler, kamusal etkinlikler ve sanatsal üretimler aracılığıyla De'VIA, izleyicileri sağırlığa ilişkin hâkim söylemleri yeniden değerlendirmeye teşvik ederken empatiyi, kültürel farkındalığı ve kapsayıcılığı da destekliyor. Durr, bu sanat hareketinin giderek daha farklı Sağır kimliklerini ve deneyimlerini kapsayacak biçimde gelişmeye devam ettiğini belirterek, sanatın Sağır kültürünün güçlendirilmesi ve sosyal adaletin ilerletilmesindeki dönüştürücü potansiyelini bir kez daha vurguluyor.

**Kısım III. Sağır Müziği: Vizyonlar, Olanaklar ve Sosyal Adalet**

Kitabın üçüncü kısmı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *İşaret Dili Müziği ve Sağır Topluluğu* başlığını taşıyor ve Jody H. Cripps, Anita Small, Ely Lyonblum, Samuel J. Supalla, Aimee K. Whyte ve Joanne S. Cripps tarafından kaleme alınmıştır: Bu bölüm, müziğin yalnızca işitsel bir olgu olduğu yönündeki geleneksel anlayışı sorgulayarak, işaret dili müziğini Sağır kültürüne özgü bağımsız bir sanat biçimi olarak ele alıyor. Yazarlara göre Sağır bireyler müziği ses aracılığıyla değil işaret dilinin görsel-uzamsal özelliklerinden yararlanarak el hareketleri, yüz ifadeleri, beden hareketleri, ritim ve mekânsal düzenlemeler yoluyla üretir ve deneyimler. Konuşma dilindeki şarkıların işaret diline çevrilmiş biçimlerinden farklı olarak işaret dili müziği, Amerikan İşaret Dilinin dilsel ve kültürel yapısı içerisinde üretilen özgün bir sanatsal ifade biçimidir. Müziği, sesin ötesinde yeniden tanımlayan bu yaklaşım, geleneksel müzikoloji anlayışını genişletir ve müzikal yaratıcılığın işitme duyusuyla sınırlı olmadığını ortaya koyuyor.

Yazarlar, işaret dili müziğinin tarihsel gelişimini inceleyerek Sağır topluluklarının uzun yıllardır işaret dili performansları, vurmalı çalgılar eşliğinde gerçekleştirilen gösteriler ve görsel ritme dayalı öykü anlatımı yoluyla müzik

ürettiklerini ifade ediyor. 20. yüzyılın başlarındaki ilk işaret dili performanslarından günümüzde dijital platformlarda paylaşılan çağdaş üretimlere kadar uzanan süreçte işaret dili müziği giderek daha gelişmiş ve özgün bir sanat biçimine dönüşmüştür. Bu tarihsel gelişim, Sağır sanatçıların işitsel müzikten bağımsız olarak kültürel açıdan anlamlı performanslar geliştirdiklerini ve müziği yalnızca sesle özdeşleştiren işiten merkezli anlayışlara karşı alternatif bir estetik yaklaşım ortaya koyduklarını gösteriyor. Bu bağlamda işaret dili müziğinin ortaya çıkışı, Sağır kültürel üretiminin ve sanatsal yaratıcılığının görünür hâle gelmesinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendiriliyor.

Bölümün önemli katkılarından biri, işaret dili müziğini çağdaş müzik araştırmaları çerçevesinde kuramsal olarak ele almasıdır. Etnomüzikoloji ve müzik bilimi alanındaki gelişmelerden hareket eden yazarlar, işaret dili müziğinin ritim, doku, tını ve motif gibi müziğin temel bileşenlerini Amerikan İşaret Dilinin dilbilgisel ve anlatımsal özellikleri aracılığıyla görsel biçimde yansıttığını savunuyor. İşiten toplumun müzik anlayışını taklit etmek yerine Sağır bireylerin yaşam deneyimlerini, kültürel değerlerini ve estetik anlayışlarını temel alan bu sanat biçimi, müzikal anlamın yalnızca ses yoluyla değil hareket, görsellik ve kültürel bağlam aracılığıyla da üretilebileceğini gösteriyor. Böylece bölüm, müziğin tanımını genişleterek işaret dili müziğinin müzikoloji alanında meşru bir araştırma konusu olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürüyor.

Bölümün son bölümünde yazarlar, işaret dili müziği ile Sağır kimliği ve topluluk gelişimi arasındaki güçlü ilişki üzerinde durur. Yazarlar, işaret dili müziğinin Amerikan İşaret Dilinin merkezî konumunu güçlendirerek kültürel aidiyeti desteklediğini, olumlu Sağır kimliğinin gelişimine katkıda bulunduğunu ve topluluk geleneklerinin korunmasına hizmet ettiğini vurguluyor. Sağır çocukların önemli bir bölümünün işiten ailelerde yetişmesi ve erken dönemde Sağır kültürüyle yeterince tanışamaması nedeniyle işaret dili müziği; kültürel aktarımın, kendini ifade etmenin ve kimlik gelişiminin önemli araçlarından biri olarak değerlendiriliyor. Bu nedenle yazarlar, işaret dili müziğinin Sağır eğitimi ile işaret dili öğretim programlarına dâhil edilmesini öneriyor, bu sanat biçiminin daha geniş ölçekte tanınmasının yalnızca eğitim uygulamalarını zenginleştirmekle kalmayacağını kültürel farkındalığı, topluluk dayanışmasını ve sosyal içermeyi de güçlendireceğini savunuyor. Sonuç olarak bölüm,

işaret dili müziğini hem önemli bir sanatsal başarı hem de Sağır kültürel kimliğinin güçlü bir ifadesi olarak değerlendiriyor, müziğe ilişkin işiten merkezli yaklaşımlara meydan okuyarak Sağır topluluklarının yaratıcı potansiyelini görünür kılıyor.

Üçüncü kısmın ikinci bölümü, kitabın onuncu bölümü olan *İşareti Yap, İzini Bırak, Müziği Çal: Dünyaya Öğret*'tir. Finlandiyalı Sağır hip-hop sanatçısı Marko Vuoriheimo (sahne adı: Signmark) ile gerçekleştirilen söyleşi biçiminde hazırlanan bu bölüm, müzik, Sağır kimliği ve sosyal adalet arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Signmark, çocukluk yıllarında sağır öğrencilere anlamlı müzik eğitimi sunmayan bir eğitim sistemi içinde yetişmesine rağmen, müziğe duyduğu ilginin erken yaşlarda başladığını anlatır. Kendi kendine öğrenme çabaları, farklı müzik aletleriyle yaptığı denemeler ve müzik videoları ile canlı performanslardan aldığı ilham sayesinde, Sağır bireylerin müzikle anlamlı biçimde ilgilenemeyeceği yönündeki yaygın önyargıya meydan okumuştur. Yaşam öyküsü, azim ve yaratıcılığın eğitimsel ve toplumsal engellerin aşılmasında nasıl belirleyici olduğunu ortaya koyarken, onu uluslararası alanda tanınan bir sanatçı ve Sağır hakları savunucusu hâline getiren süreci de gözler önüne serer.

Söyleşinin temel odak noktalarından biri, müziğin Signmark'ın kişisel ve mesleki yaşamındaki dönüştürücü rolüdür. Signmark, müziği dilsel ve ulusal sınırları aşan iletişim kurmayı, duyguların ifade edilmesini ve kültürel bağların güçlenmesini sağlayan evrensel bir araç olarak tanımlıyor. Müziği yalnızca işitsel bir deneyim olarak değerlendirmeyen sanatçı; ritim, titreşim, görsel performans ve işaret diliyle ifade edilen şarkı sözlerini müzikal anlatımın vazgeçilmez bileşenleri olarak görür. Performanslarını hem sağır hem de işiten izleyicilere hitap edecek biçimde tasarlayan Signmark, müziğin Sağır kimliğini ve işaret dilini görünür kılarken farklı toplulukları ortak bir kültürel zeminde buluşturabileceğini gösteriyor.

Bölümde, Sağır bireylerin müzik eğitimine erişiminde karşılaştıkları yapısal engeller ayrıntılı biçimde ele alınıyor. Signmark, kapsayıcı öğretim yaklaşımlarının yetersizliğini eleştirerek, Sağır çocukların kendi yaşam deneyimlerini anlayan Sağır rol modellerden müzik öğrenme fırsatına sahip olmaları gerektiğini savunuyor. Bunun yanı sıra müzik eğitiminin yalnızca sanatsal becerilerin geliştirilmesine değil, anlatı yapısının, ritim duygusunun ve metinsel organizasyonun anlaşılması yoluyla dil ve

okuryazarlık becerilerinin gelişimine de katkı sağlayabileceğini ileri sürüyor. Bu değerlendirmeler, müziği yalnızca estetik bir etkinlik olarak değil bilişsel, dilsel ve kültürel gelişimi destekleyen önemli bir eğitim aracı olarak konumlandırıyor.

Sanatsal çalışmalarının ötesinde Signmark, müziği aynı zamanda küresel ölçekte bir savunuculuk ve aktivizm platformu olarak görür. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası platformlarda gerçekleştirdiği performanslar aracılığıyla Sağır bireylerin dil hakları, eğitim olanakları ve toplumsal yaşama katılımları konusunda farkındalık oluşturmayı amaçlar. Sanatçıya göre müzik, Sağır topluluklarını güçlendirme, politika yapıcıları etkileme ve Sağır bireylerin yeterliliklerine ilişkin yanlış inanışları dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bölümün sonunda Signmark, sanatı ve eğitimi bir araya getiren çalışmalarıyla insan haklarının geliştirilmesine katkı sağlayan, Sağır topluluklarını güçlendiren ve Sağır ile işiten toplumlar arasında karşılıklı anlayışın gelişmesini destekleyen bir sanatçı ve eğitimci olarak tasvir eder.

Üçüncü kısmın son, kitabın on birinci bölümü olan *Güçlü Bir Kültürel Gösterge Olarak Sessizlik: Eleştirel Pedagoji, Müzik ve Radikal Sağır Çalışmaları* Ana L. Cruz tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde Ana L. Cruz, Sağır Çalışmaları, müzik eğitimi ve Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisini bir araya getiren kuramsal bir çerçeve sunarak Sağır bireylerin tarihsel ve güncel baskı deneyimlerini inceliyor. Yazar, doğuştan sağır bir öğrenciye piyano öğretme deneyiminden hareketle, Sağır bireylerin müzikten dışlanmasının sağırlığın doğal bir sonucu olmadığını bunun sağlamcılık (ableizm), audizm ve sözel iletişim yaklaşımları gibi temelli toplumsal engellerin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Müziğin yalnızca işitsel bir olgu olduğu yönündeki geleneksel anlayışa karşı çıkan Cruz, Sağır bireylerin müziği görme, titreşimi hissetme, bedensel algı ve sesin zihinsel olarak yapılandırılması gibi çoklu duyusal yollar aracılığıyla deneyimleyebildiklerini savunur. Bu nedenle yazara göre müziğe erişim, duyusal sınırlılıklar bağlamında değil eğitimde fırsat eşitliği, insan hakları ve sosyal adalet çerçevesinde değerlendirilmesi gereken temel bir haktır.

Bölümün devamında Sağır Çalışmalarının akademik bir disiplin olarak tarihsel gelişimi ayrıntılı biçimde incelenir. İşaret dillerinin doğal insan dilleri olduğunu ortaya koyan dilbilimsel araştırmalarla başlayan bu süreç, Sağır bireylerin engellilik

temelinde tanımlanmasından uzaklaşarak dilsel ve kültürel bir azınlık olarak kabul edilmelerine doğru evrilir. Bu bağlamda Cruz, Sağırdaşlık (Deafhood) kavramını Sağır kimliğinin bireysel farkındalık, kültürel aidiyet ve kolektif güçlenme süreci olarak açıklarken Sağır Kazanımı / Sağır Avantajı (Deaf Gain) yaklaşımını ise sağırlığı bir eksiklik değil, insan çeşitliliğine özgün bilişsel, kültürel, dilsel ve yaratıcı katkılar sunan farklı bir yaşam deneyimi olarak değerlendiren bir bakış açısı şeklinde ele alır. Bununla birlikte yazar, güncel Sağır Çalışmaları alanyazınında çeşitlilik, kesişimsellik ve Sağır toplulukları içerisindeki çoklu kimliklerin daha fazla dikkate alınması gerektiğini savunan eleştirileri de tartışır.

Bölümün önemli bir kısmı, Sağır topluluklarının maruz kaldığı tarihsel baskı mekanizmalarının analizine ayrılmıştır. Cruz, sağırlığı düzeltilmesi gereken bir eksiklik olarak gören tıbbi modeli, sözel iletişim yaklaşımını, audizmi ve sağlamcılığı, birbirini besleyen baskıcı sistemler olarak değerlendiriyor. Bu yaklaşımların, Sağır kültürünü ve işaret dilini insan çeşitliliğinin meşru unsurları olarak kabul etmek yerine Sağır bireyleri toplumsal yaşamın dışına ittiğini savunur. Bölüm, yalnızca dışsal baskıları değil, müziğin geleneksel olarak işiten kültürüne ait bir alan olarak görülmesi nedeniyle, müzikle ilgilenen Sağır bireylere yönelik Sağır topluluğu içindeki eleştirel yaklaşımları da tartışır. Böylece yazar, Sağır bireylerin karşılaştıkları engellerin biyolojik olmaktan çok toplumsal, kültürel ve siyasal süreçlerden kaynaklandığını ortaya koyar.

Cruz, Sağır Çalışmaları ile Freire'nin eleştirel pedagojisini bütünleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım olarak Radikal Sağır Çalışmalarını (Radical Deaf Studies) önerir. Bu yaklaşımın temelini Freire'nin bilinçlenme (conscientização), özgürleştirici okuryazarlık, diyalog ve praksis kavramları oluşturur. Radikal Sağır Çalışmaları, Sağır bireyleri eğitimsel ya da tıbbi müdahalelerin edilgen alıcıları olarak görmek yerine kendi tarihlerini yeniden inşa edebilen, hegemonik sistemleri sorgulayabilen ve sosyal adalet mücadelesine aktif biçimde katkıda bulunan öznelere dönüştürmeyi amaçlar. Bu çerçeve yazara göre yalnızca kuramsal bir yaklaşım değil, eleştirel düşünme, kolektif eylem ve sağırlığa ilişkin egemen söylemlerin dönüştürülmesi yoluyla özgürleşmeyi hedefleyen bir toplumsal dönüşüm modelidir.

Bölümün sonuna gelindiğinde Radikal Sağır Çalışmalarının özellikle Sağır eğitimi ve müzik eğitimi açısından taşıdığı uygulamalı sonuçlar tartışılır. Cruz, öğretmenlerin Sağır öğrencilerin kültürel kimliklerini, yaşam deneyimlerini ve görsel temelli öğrenme biçimlerini dikkate alan, kültürel açıdan duyarlı ve diyaloga dayalı öğretim programları geliştirmeleri gerektiğini savunur. Müzik eğitimi bağlamında ise görselleştirme, titreşimin deneyimlenmesi, sesin çoklu duyusal yollarla içselleştirilmesi ve müzik aletlerinin bedenin bir uzantısı olarak kullanılması gibi öğretim yaklaşımlarının benimsenmesini önerir. Cruz, bu yaklaşımın Sağır öğrencilerin müziğe anlamlı biçimde katılımını desteklemekle kalmayıp, toplumun müziğe ilişkin geleneksel anlayışını da dönüştürebileceği ifade eder. Sonuç olarak yazar, Radikal Sağır Çalışmalarını kapsayıcılığı, eşitliği, eleştirel bilinci ve insan haklarını temel alan dönüştürücü bir eğitim yaklaşımı olarak değerlendirir, Sağır bireylerin deneyimlerinin hem eğitim kuramlarına hem de eğitim uygulamalarına önemli katkılar sağlayabileceğini vurgular.

**Bölüm IV. İşitsel Sistemi Anlama ve Araştırmalar Yoluyla Sağırların Seslerinin Çeşitliliğini Ortaya Koyma**

Kitabın dördüncü ve son kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Bu kısmın ilk bölümü, kitabın on ikinci bölümü, Wafaa Kaf tarafından kaleme alınan *İşitsel Yolak ve İşitme Kaybını Anlamak*'tır. Bu bölüm, işitme kaybının altında yatan mekanizmaların anlaşılmasına temel oluşturmak amacıyla işitsel sistemin anatomi ve fizyolojisine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunuyor. Bölümde, dış, orta ve iç kulak ile merkezi işitsel yolakların, sesin algılanması, iletilmesi ve işlenmesini sağlayan bütünleşik bir sistem olarak nasıl işlev gördüğü ayrıntılı biçimde açıklanıyor. Buna göre dış kulak akustik enerjiyi toplar; orta kulak, kulak zarı ve kemikçikler aracılığıyla bu enerjiyi mekanik enerjiye dönüştürür; koklea ise Korti organındaki tüylü hücreler sayesinde mekanik titreşimleri sinirsel uyarılara çevirir. Oluşan sinirsel uyarılar, işitsel sinir ve beyin sapındaki çeşitli yapılar aracılığıyla işitsel kortekse iletilir ve burada ses algılanır. Yazar, bu işitsel yolaktaki herhangi bir yapının hasar görmesinin işitme ya da işitsel işlemleme becerilerini olumsuz etkileyebileceğini vurgular.

Bölümde işitme kayıplarının temel nedenleri ve sınıflandırılması, patolojinin anatomik yerleşimine göre ayrıntılı biçimde ele alınır. İletim tipi işitme kaybı, kulak

kiri birikimi, otitis media, kulak zarı perforasyonu (delinmesi/yırtılması), kolesteatom ve otoskleroz (iç kulak kireçlenmesi) gibi dış veya orta kulak patolojilerinden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık sensörinöral işitme kaybı, koklea ya da işitsel sinirde meydana gelen hasar sonucunda gelişir, yaşlanma (presbiakuzi), aşırı gürültüye maruz kalma, ototoksik ilaçlar, genetik etkenler, enfeksiyonlar ve Meniere hastalığı gibi nedenlerle ilişkilendirilir. Yazar ayrıca vestibüler schwannoma (akustis nörinom), işitsel nöropati spektrum bozukluğu ve merkezi işitsel işlemleme bozukluğu gibi retrokoklear bozuklukları da ele alır, bu durumların periferik işitme duyarlılığından çok sinirsel iletim ve konuşmayı algılama süreçlerini etkilediğini belirtir. Mikst (karma) işitme kaybı ise iletim tipi ve sensörinöral işitme kaybının birlikte görülmesi olarak tanımlanır.

Bölümün son bölümünde güncel odyolojik değerlendirme yöntemleri ve tedavi yaklaşımları ele alınır. Saf ses odyometrisi; hava ve kemik yolu ölçümleri aracılığıyla işitme eşiklerini, işitme kaybının derecesini, konfigürasyonunu ve türünü belirlemede temel klinik değerlendirme yöntemi olarak tanıtılır. Bu ölçümlerin karşılaştırılması sayesinde odyologlar iletim tipi, sensörinöral ve mikst işitme kayıplarını ayırt edebilir ve bireye uygun müdahale seçeneklerini belirleyebilir. Bölümün sonunda, doğru tanının ancak işitsel sistemin anatomisi, fizyolojisi ve patolojisinin kapsamlı biçimde anlaşılmasıyla mümkün olacağı vurgulanır. Bu bilgi birikimi, klinisyenlerin tıbbi veya cerrahi tedavi, işitme cihazı uygulamaları, uygun olgularda koklear implant ve bireyin işitme kaybının türü ile derecesine göre planlanan işitsel rehabilitasyon programları gibi en uygun müdahale stratejilerini belirlemelerine olanak sağlar.

Dördüncü kısmın ikinci, kitabın on üçüncü ve sonuncu bölümü Stephani Cawthon tarafından kaleme alınan *Sağırların Deneyimlerini Ortaya Koymada Sayıların ve Sözcüklerin Anlamını Çözümleme*'dir. Cawthon bu bölümde, Sağır bireyleri konu alan araştırmaların yalnızca yöntemsel açıdan güçlü olmasının yeterli olmadığını; etik ilkelere, bağlamsal duyarlılığa ve kültürel açıdan kapsayıcı araştırma yaklaşımlarına dayanması gerektiğini de savunuyor. Yazara göre araştırmalar hiçbir zaman değerlerden bağımsız değildir aksine araştırmacıların kuramsal bakış açıları, araştırmadaki konumları ve sağırlığa ilişkin varsayımları tarafından şekillendirilir. Sağır eğitimi alanındaki araştırmaların büyük bölümünün tarihsel olarak işiten merkezli yaklaşımlar çerçevesinde yürütüldüğünü belirten Cawthon, Sağır bireylerin

deneyimlerinin yalnızca tıbbi bir olgu olarak değil, sosyal ve kültürel bağlam içerisinde ele alınması gerektiğini de vurguluyor. Bu doğrultuda şeffaf, adil ve katılımcı araştırma uygulamalarının hem yapısal eşitsizliklerin azaltılmasında hem de Sağır topluluklarının çeşitliliğini doğru biçimde yansıtan bilimsel bilgi üretilmesinde temel öneme sahip olduğunu ifade ediyor.

Bölümde araştırma süreci araştırma bağlamının analiz edilmesi, anlamlı araştırma problemlerinin belirlenmesi, açık ve tutarlı araştırma sorularının oluşturulması, uygun araştırma deseninin seçilmesi, geçerli ölçme araçlarının kullanılması ve elde edilen bulguların sorumlu biçimde yorumlanması gibi birbirini izleyen sistematik aşamalar şeklinde ele alınıyor. Cawthon, araştırmacıların tüm bu süreç boyunca çalışmalarını yönlendiren kuramsal çerçeveyi eleştirel biçimde değerlendirmeleri, araştırmanın planlanması ve yürütülmesi aşamalarına Sağır bireyleri aktif olarak dâhil etmeleri ve Sağır topluluklarının dil kullanımı, eğitim yaşantıları, kimlik gelişimi ve sosyokültürel özellikler bakımından homojen bir yapı oluşturmadığını dikkate almaları gerektiğini belirtiyor. Yazara göre araştırma soruları bu bağlamsal farklılıkları ortaya koyabilecek ölçüde spesifik olmalı araştırma deseni ise araştırmacının yöntem tercihinden ziyade araştırma probleminin doğası tarafından belirlenmelidir. Ayrıca etik kurul onayı, katılımcı gizliliği, araştırma sürecinin şeffaflığı ve araştırmacı-katılımcı ilişkilerinde etik sorumlulukların gözetilmesi, yazar tarafından nitelikli bilimsel araştırmanın vazgeçilmez unsurları olarak değerlendirilir.

Bölümün önemli bir kısmı, araştırmalarda yöntemsel kalite ve ölçme süreçlerine ayrılmıştır. Yazar, nicel, nitel ve karma araştırma yöntemlerinin güçlü ve sınırlı yönlerini tartışarak, yöntem seçiminin araştırmanın amacı ve marjinalleştirilmiş topluluklarla çalışmanın kendine özgü koşulları doğrultusunda yapılması gerektiğini vurgular. Özellikle Sağır katılımcılar için geliştirilecek ya da uyarlanacak ölçme araçlarında geçerlik, güvenirlik, pilot uygulamalar, görüşmeler ve farklı iletişim biçimlerine uygun erişilebilirlik ilkelerinin dikkate alınmasının önemine dikkat çeker. Araştırmacılar, kullandıkları ölçme araçlarının hedeflenen yapıları doğru biçimde ölçtüğünden ve dilsel ya da kültürel önyargılar nedeniyle Sağır katılımcıları dezavantajlı duruma düşürmediğinden emin olmalıdır. Bunun yanında, yazar, işaret dili, konuşma dili ve yazılı dil gibi farklı iletişim biçimlerinde etkili çalışabilecek

araştırma ekiplerinin oluşturulmasının bilimsel araştırmaların niteliğini artıracağını ifade etmiştir.

Bölümün son bölümünde araştırma bulgularının yorumlanması ve raporlanması ele alınır. Cawthon, araştırmacıları bulguları olduğundan daha kapsamlı yorumlamamaları ve araştırma deseninin izin vermediği nedensel çıkarımlarda bulunmamaları konusunda uyarır. Sonuçların araştırmanın yöntemsel özellikleriyle uyumlu olması, sınırlılıkların açıkça belirtilmesi ve bulguların daha geniş kuramsal ve sosyokültürel bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği vurguluyor. Yazara göre, örneklem sınırlılıklarının, ölçme araçlarına ilişkin sorunların ve uygulama sürecinde karşılaşılan güçlüklerin şeffaf biçimde raporlanması, araştırmanın güvenilirliğini azaltmak yerine güçlendirir. Sonuç olarak Cawthon, Sağır Çalışmaları alanındaki araştırmaların yalnızca bilimsel açıdan güçlü kanıtlar üretmekle kalmaması erişilebilir, kültürel açıdan duyarlı ve eğitim uygulamaları ile politikalarına yön verebilecek bilgi üreterek Sağır bireylerin sesini ve deneyimlerini görünür kılması gerektiğini ileri sürüyor.

Kitap, Paddy Ladd'in kaleme almış olduğu Son Söz ile tamamlanır. Ladd, bu bölümde Sağır topluluklarının, Sağır Çalışmalarının ve Sağır kimliğinin tarihsel gelişimini, Sağır kimliğinin çeşitliliği ve sosyal adalet ekseninde şekillenen daha geniş bir toplumsal hareket bağlamında ele alıyor. Kişisel deneyimlerini tarihsel çözümlemelerle birleştiren Ladd, günümüzde kimlik, kapsayıcılık ve eşitlik üzerine yürütülen tartışmaların doğru anlaşılabilmesi için Sağır tarihinin bilinmesinin zorunlu olduğunu ileri sürüyor. Yazar, uzun yıllar boyunca etkisini sürdüren tıbba dayalı (patoloji temlli) ve "babacan/korumacı (paternalist)" yaklaşımları eleştirerek, kurumsal audizmin tarihsel olarak Sağır topluluklarının sosyolojik yapısını incelemek yerine klinik araştırmaları önceliklendirdiğini belirtiyor. Bunun sonucunda Sağır topluluklarının dil, sınıf, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve yaşam deneyimleri bakımından sahip olduğu iç çeşitlilik büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu nedenle Ladd, tarihsel sürekliliği korurken Sağır topluluklarının içsel çeşitliliğini de dikkate alan daha kapsamlı bir sosyolojik bakış açısının geliştirilmesi gerektiğini vurguluyor.

Bölümün temel tartışma eksenlerinden biri, Sağır kimliğinin tarihsel gelişim sürecidir. Ladd, Sağır bireylerin işiten topluma uyum sağlamalarının beklendiği sözel

iletişime dayalı dönemden, işaret dillerinin dilbilimsel açıdan tanındığı ve Sağır kültürünün meşru bir akademik çalışma alanı olarak kabul edildiği Sağır Uyanışı (Deaf Resurgence) dönemine uzanan dönüşümü ayrıntılı biçimde inceler. Bu süreç, iki dilli eğitimin yaygınlaşmasına, Sağır liderliğinin güçlenmesine, Sağırların sanatlarının gelişmesine ve Sağır Çalışmalarının kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamış aynı zamanda ortak kültürel kimliğin güçlenmesini desteklemiştir. Ancak yazar, bu ilerlemelerin beraberinde çeşitlilik, kesişimsellik ve temsil konularında yeni tartışmaları gündeme getirdiğini de belirtir. Böylece yazar tarafından, Sağır topluluklarının homojen bir yapı olmadığı ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet, dil ve diğer toplumsal etkenler doğrultusunda şekillenen çoklu kimliklerden oluştuğu açık biçimde ortaya konulur.

Ladd, günümüz Sağır topluluklarının uluslararası iş birliği, akademik üretim, sanatsal yenilikler ve Sağır kimliğindeki çeşitliliğin giderek daha fazla tanınmasıyla karakterize edilen üçüncü bir gelişim evresine ulaştığını ileri sürüyor. Bununla birlikte, Sağır okullarının ve topluluk merkezlerinin giderek kapanması, kaynaştırma uygulamalarının yaygınlaşması ve tarihsel olarak Sağır dili ile kültürel kimliğin aktarılmasını sağlayan geleneksel sosyal ortamların zayıflaması gibi önemli sorunların varlığını sürdürdüğüne dikkat çeker. Yazar, yükseköğretim, politik savunuculuk ve küresel Sağır aktivizmi alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, bu gelişmelerin Sağır kültürünün kuşaklar arası aktarımını tehdit eden yapısal dönüşümleri tamamen ortadan kaldırmadığını da sözlerine ekler. Bu bağlamda Sağır sanatı, işaret dili müziği, iki dilli eğitim ve Sağır merkezli akademik çalışmaların kültürel kimliğin güçlendirilmesi, toplumsal farkındalığın artırılması ve sosyal dönüşümün desteklenmesi açısından temel araçlar hâline geldiğini vurgular.

Son olarak Ladd, kesişimsellik, kolektif sorumluluk ve sosyal adalet ilkelerine dayanan Sağır toplumunun kalkınmasına yönelik dördüncü evre için bir vizyon öne sürer. Yazara göre Sağır toplulukları, sağır–işiten ikiliğine dayanan basitleştirici yaklaşımları aşmalı Sağır kimliklerinin çok kültürlü, çok dilli ve kesişimsel yapısını kabul etmelidir. Bu doğrultuda ırkçılık, cinsiyetçilik, sınıf temelli ayrımcılık, audizm ve diğer baskı biçimleriyle eğitim, diyalog ve toplumsal dayanışma yoluyla mücadele edilmesi gerektiğini savunur. Yazar tarafından Sağır bireylerin liderliğinin güçlendirilmesi, kapsayıcı araştırmaların desteklenmesi, siyasal katılımın artırılması

ve işiten destekçilerle iş birliğinin geliştirilmesi, hem kültürel mirasın korunması hem de toplumsal eşitliğin ilerletilmesi açısından temel öncelikler olarak değerlendirilir. Sonuç olarak Ladd, Sağırdaşlık (Deafhood) kavramını durağan bir kimlik olarak değil değişen toplumsal koşullar doğrultusunda Sağır topluluklarının sürekli yeniden inşasını, güçlenmesini ve dayanışmasını destekleyen dinamik ve gelişen bir felsefi yaklaşım olarak nitelendirir.

Böylece *Kültür, Sağırlık ve Müzik: Eleştirel Pedagoji ve Sosyal Adalete Giden Yol*, sağırlığı, biyolojik ya da tıbbi bir yetersizlik olarak ele alan geleneksel yaklaşımları sorgulayarak dilsel, kültürel, toplumsal ve politik boyutlarıyla değerlendiren disiplinlerarası bir bakış açısı sunar. Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisinden hareketle yapılandırılan eser, Sağır Çalışmaları, müzik, sanat, eğitim ve sosyal adalet alanlarını ortak bir kuramsal zeminde buluşturarak, Sağır bireylerin yalnızca eğitim hizmetlerinden yararlanan pasif bireyler değil kendi kültürlerini, sanatlarını, bilgi üretimlerini ve toplumsal dönüşüm süreçlerini şekillendiren etkin bireyler olduklarını ortaya koyar. Kitabın ilk kısmı, Sağır kimliğinin yalnızca işitme kaybıyla açıklanamayacağını işaret dili, kültür, beden deneyimi, kesişimsel kimlikler ve insan hakları ekseninde değerlendirilmesi gerektiğini savunurken ikinci kısım mizah, şiir, tiyatro ve De'VIA gibi sanat biçimlerinin kültürel belleğin korunması, audizme karşı direnişin güçlendirilmesi ve toplumsal farkındalığın artırılmasındaki rolünü gösterir. Üçüncü kısım, müziğin yalnızca işitsel bir deneyim olmadığına dikkat çekerek işaret dili müziği, görsel-uzamsal ritim, beden hareketleri ve çoklu duyusal deneyimler aracılığıyla Sağır bireylerin özgün müzik kültürünü ortaya koyarken müziği, kimlik gelişimi, kültürel aktarım ve insan hakları savunuculuğunun önemli bir aracı olarak yeniden tanımlıyor. Son kısım, işitsel sistem ve işitme kaybına ilişkin biyomedikal bilgileri özetlemekle birlikte, Sağır Çalışmalarında bilimsel araştırmaların etik, kültürel açıdan duyarlı ve katılımcı yaklaşımlarla yürütülmesi gerektiğini vurgulayarak biyomedikal bilgi ile sosyokültürel araştırmaları bütünleştiren bir perspektif sunar. Kitabın son sözü, Sağırdaşlık (Deafhood) kavramını değişen toplumsal koşullar doğrultusunda sürekli gelişen dinamik bir kimlik ve felsefi yaklaşım olarak ele alırken çeşitlilik, kesişimsellik, kültürel çoğulculuk ve sosyal adalet ilkelerinin Sağır topluluklarının geleceği açısından belirleyici olduğunu savunur. Bütüncül olarak değerlendirildiğinde eser, sağırlığı eksiklik temelli anlayışlardan

uzaklaştırarak insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak yeniden konumlandırır, işaret dilinin, Sağır kültürünün, sanatsal üretimin, müziğin ve eleştirel eğitimin, sosyal adaletin gerçekleştirilmesindeki dönüştürücü rolünü güçlü kuramsal ve uygulamalı örneklerle ortaya koyar. Bu yönüyle kitap, yalnızca Sağır Çalışmaları alanına değil özel eğitim, kapsayıcı eğitim, eğitim bilimleri, sanat eğitimi ve insan hakları alanyazınına da önemli katkılar sunan, disiplinlerarası ve eleştirel bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

## Yazar Hakkında

Dr. Şeyda Demir**,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünde 2005 yılında lisans, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalında 2009 yılında yüksek lisans, 2016 yılında aynı anabilim dalında doktora eğitimini tamamlamıştır. 2007-2016 yılları arasında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışan Şeyda Demir, 2018-2021 yılları arasında aynı bölümde Dr. Öğr. Üyesi, 2021 yılından itibaren ise Doçent olarak görev yapmaktadır. Bilimsel ilgi alanları arasında otizm spektrum bozukluğu, sosyal beceri öğretimi, okul öncesi kaynaştırma ve öğretmen eğitimi yer alan Dr. Demir, ulusal projelerde de bursiyer ve araştırmacı olarak görev almıştır.

***International Journal of Educational Policies***
**ISSN: 1307-3842**
**http://ijep.icpres.org**
**http://ojs.ijep.info**